

עודכן ב- 02/03/2007 03:39

כסף זה לא הכל בחיים

אוניברסיטה היא לא עסק כלכלי וחוקר הוא לא פקיד

מאת זאב שטרנהל

לפני שמעלים אנשי האוצר הצעות ביורוקרטיות למיניהן בוועדת שוחט לרפורמה בהשכלה הגבוהה, ראוי שיתבוננו תחילה באופיה הייחודי של הפעילות המחקרית כפעילות אינטלקטואלית וכמקצוע - השונה מהותית מהמנטליות שלה הם מורגלים בעבודתם היום-יומית. בנוסף, עליהם להבהיר באורח חד-משמעי אם לדעתם יש להתייחס לשלב לימודי התואר הראשון כשירות חיוני ואוניוורסלי, כמו הבריאות והחינוך היסודי והתיכוני, או שמא מדובר בשירותים ובמצרכים אותם קונה רק מי שידו משגת, במזומן או בהלוואות.

התשובה לשאלה השנייה פשוטה ביותר. היא מותנית בדרך שבה תופש כל אחד את מהות החברה ואת חובותיה כלפי הפרטים המרכיבים אותה. העמדות כאן ברורות, ושום ניסיון לשכנע את חסידי כלכלת השוק הפרועה לא ייצלח. זהו, בעיקרו של דבר, מבחן של כוח: דרוש לחץ ציבורי מגובה באיומים כבדים כדי לממש את התפישה, לפיה החינוך הגבוה הוא בבחינת חובה המוטלת על החברה. לא כל אחד אמנם יכול וצריך ללמוד באוניברסיטה, אך לא ייתכן שהזכות ללמוד תותנה במצב כלכלי. המאבק נגד שאיפת האוצר להפריט את החינוך הגבוה ולשבור את ארגוני הסגל יחייב גיוס כללי - שתחילתו יצירת חזית משותפת לסגל האקדמי ולארגוני הסטודנטים.

הנושא הנוסף מורכב הרבה יותר. כאן מדובר בחוסר הבנה בסיסי של מהות המחקר האקדמי. על מנת להבין את הבעיה בכללותה, חייבים לחזור תחילה לאותה נקודה שבה אדם צעיר מחליט ללמוד פילוסופיה, היסטוריה או שפות שמיות, ולא משפטים או כלכלה. מה מביא צעירים לדון את עצמם במודע לרמת שכר שתהיה תמיד נמוכה בהרבה מזאת של עורך דין במשרד גדול או של כלכלן בבנק? לאחר מכן עולה השאלה: מה גורם בכלל לאדם לבחור בקריירה אקדמית?

מומחה לשירה ערבית של ימי הביניים שיעשה לעצמו שם גדול, לעולם לא יתקרב לרמת חייו של עורך דין המקבל אחוזים מעסקות נדל"ן. אך מן העבר השני - מה מביא כלכלנים ומשפטנים, שיכולים גם הם לעשות כסף גדול, לפנות לאפיק המדעי? לכל המקרים האלה תשובה זהה: אנשים אלה בוחרים לא רק במקצוע, אלא בדרך חיים. הם רוצים לעסוק במה שמעניין אותם, במה שיעניק תוכן לכל חייהם. למחקר אקדמי הולכים אלה שאוהבים לקרוא ולכתוב, לשקוע בטקסטים קשים, בארכיונים מצהיבים, בנוסחאות מתמטיות או במעבדות לסוגיהן, ותוך כדי כך ללמוד כל יום משהו חדש. אלה האנשים שמייצרים ידע ותרבות - הם אינם בהכרח טובים מאלה המעדיפים לנהל חברות או להופיע בבתי משפט, אלא רק בעלי מנטליות שונה.

שתיה ספרייה הגונה

שאיפתו האמיתית של חוקר אקדמי היא להשאיר טביעת אצבע. הוא רוצה ששמו יהיה מזוהה עם פריצת דרך ושעבודתו תשמש מקור השראה; שיכתבו עליה מאמרים בעיתונות המקצועית ועבודות באוניברסיטאות. לכן, תנאי העבודה שעומדים לרשותו, הסיכוי להתפתחות אופטימלית, מעניינים אותו בדרך כלל יותר מתוספת שולית לשכר. הוא רוצה מעבדה מצוידת היטב, ספרייה הגונה ועזרה מינהלית מינימלית.

אין דמגוגיה גדולה מהטענה, כי הסכמים קיבוציים והעדר דירוג בשכר הם שגורמים לפגיעה במצוינות, לבריחת מוחות ולסירובם של חוקרים צעירים לחזור לישראל. קודם כל, גם במסגרת ההסכם הקיבוצי קיימים כבר היום הבדלים גדולים, בדרך כלל סמויים מן העין. ישנם אנשים שמתקדמים הרבה יותר מהר בסולם הדרגות, שזוכים להזמנות למוסדות מחקר או הוראה ונהנים מקרנות מחקר. אחרים מועסקים בתפקידי ייעוץ חיצוניים. טענת הבל היא הגירסה שלפיה אין היום פרס להצטיינות ולכישרון.

אך האוניברסיטאות הישראליות לעולם לא תוכלנה להתחרות מבחינת רמת השכר, גם במסגרת חוזים אישיים, עם האוניברסיטאות האמריקאיות - לא רק המעולות שבהן, אלא גם אלה מהשורה השנייה. באותה מידה, הן לעולם לא תוכלנה להתחרות באוניברסיטה כמו פרינסטון, המעמידה לרשותם של 8,000 תלמידיה ספרייה של כשישה מיליון ספרים, אוסף גדול ושלים הרבה יותר מזה המצוי בישראל מחיפה עד באר שבע או בתקציב פיתוח של אוניברסיטת ניו יורק (מיליארד דולר בשנה).

אפשר להעריך שהרבעון העליון של מורי האוניברסיטה העברית (אני מדבר בכוונה רק על מוסד שמוכר לי מבפנים) יכול להיקלט בקלות יתרה באוניברסיטאות הצמרת האמריקאיות. רבים מהם קיבלו בעבר הצעות מפתות, כאלה שדרושה היתה מידה גדולה של ציונות על מנת לסרב להן. על כך חייבים לעמוד, מאחר שאחד הכלים העיקריים שאימץ לעצמו האוצר במלחמתו באוניברסיטאות הוא השחרה גורפת ללא הבחנה של המחקר הישראלי, במיוחד במדעי הרוח והחברה.

הרבה אי-הבנות ודמגוגיה היו נחסכים, אילו פעלה המערכת האוניברסיטאית בתנאי שקיפות מקסימליים. לא רק תקציבי האוניברסיטאות והסכמי העבודה צריכים להיות גלויים לעין, אלא גם קורות חייהם ורשימת פרסומיהם של כל אנשי הסגל האקדמי. באותה מידה חייבים להבטיח לכל המעוניינים גישה חופשית לקטלוגים של הספריות הישראליות והזרות, במיוחד של אוניברסיטאות העילית בעולם, ולמאגרי מידע כגון "גוגל סקולר ווב אוף סיינס".

כך, אפשר גם יהיה לערוך השוואות אמיתיות עם עמיתיו בארה"ב ולבחון את תרומתו ומעמדו של החוקר בעולם. יש לזכור, שדפוס העבודה משתנים מדיסציפלינה אחת לשנייה. יש מי שמסכמים את מחקריהם במאמרים, אחרים כותבים ספרים. לכן, הערכת תרומתו של המחקר הישראלי אינה יכולה להסתפק בספירה מכנית של מאמרים, שיטה קלה ופשטנית, אלא חייבת לקחת בחשבון את מלוא ההד שמעוררת התוצרת המדעית על כל רבדיה.

חייבים זמן פנוי

אולם מעבר לצד המעודד, אין להתעלם מכך שהאוניברסיטאות הישראליות מוכות כתמי בינוניות. הסיבות לכך מורכבות מאוד - בראש החטאים עומד סינון לקוי בשלב הקריטי של המעבר לדרגת מרצה בכיר וקבלת קביעות. מערכת הבקרה אינה מסוגלת, יותר מכל מסיבות תרבותיות, לאפשר רק למוכשרים ביתר לצלוח את המכשול. בעוד שבמוסדות הטובים בארה"ב בדרך כלל מנסים לקדם רק את הטובים ביותר, באוניברסיטאות שלנו הסינון רק מונע מהגרועים ביותר לעבור הלאה.

ככל הנראה, אין בנו אותה אכזריות אמריקאית הדרושה על מנת לומר לאדם שהיה במשך חמש-שש שנים שותף לחיי המחלקה שעליו לעזוב, כי הישגיו אינם עומדים בקריטריונים של מצוינות. ומהי מצוינות? לא כמה מאמרים הגונים כתב המועמד, אלא מידת החידוש שיש בעבודתו של החוקר - תרומתו הסגולית למדע. לעתים קרובות מדי, שאלה זו אינה נשאלת בתקיפות הראויה.

הסיבה השנייה נעוצה בעובדה שרבים חדלים להתעניין במחקר או "מתייבשים" מוקדם מדי, ואין להם עוד תרומה משלהם. מדובר כאן בבעיה מנטלית, פסיכולוגית, לעתים גם בגילוי מאוחר של חוסר התאמה. מתי מעט "מתבטלים" מרצונם, ולכן שום "עונש" כספי לא יפתור את הבעיה. אדם שיישאל ממנו חלק ניכר מהכנסתו לא יהיה לחוקר טוב יותר וגם לא למורה טוב יותר. לעומתו, ישנם אנשים שתרמו מעט למחקר, אך הקרינו בכוח אישיותם על הסביבה וטיפחו דורות של תלמידים. גם לאנשים כאלה האוניברסיטה זקוקה.

שכר דיפרנציאלי וחוזים אישיים אינם גורם תומך מצוינות - אלא בראשם של פקידיים שאינם מבינים דבר במחקר. בנקודה זו מסתמן גם חלק מהפתרון. המצרך היקר ביותר שזקוק לו חוקר טוב הוא זמן פנוי. לטובת המחקר ולטובת הקהילה האקדמית כולה, ראוי להנהיג שיטה שלפיה חוקר מצליח ילמד פחות - נניח ארבע שעות שבועיות - ואילו מי שאינו עוסק במחקר ואינו מביא תוצאות ייטול על עצמו מכסת הוראה של שמונה שעות. תהיה זו חלוקת עבודה הוגנת.

אמצעי נוסף הוא שימוש מושכל בכספי שבתון וקרן השתלמות, נושא שגם בו משתלחים באוצר. בארץ ללא ספריות מחקריות ראויות לשמן, המרוחקת ממרכזי תרבות, קרן השתלמות היא כמו מסכת חמצן שתכליתה לסייע לחוקר להתקדם מבחינה מקצועית. מסיבה זו בדיוק, היא גם אינה צריכה להיות, כפי שזה היום, חלק מזכויות בלתי תלויות בהישגים. כך גם באשר לכספי שבתון, שגם הם היו כבר מזמן לצנינים בעיני הביורוקרטים, גם כאלה ששותפים לניהול האוניברסיטאות עצמן.

כספים אלה חיוניים ליצירת זמן פנוי, כלומר ליצירת ידע ותרבות: אין כל מניעה להנהיג שיטה, על פיה חוקר מצליח ייצא לשבתון מלא לא בכל שנה שביעית, אלא בכל שנה חמישית. רבים מבין החוקרים הטובים, שאינם מנועים מכך מסיבות משפחתיות, יוצאים ממילא לשבתון חלקי ולחופשה ללא תשלום במוסדות מחקר או באוניברסיטאות זרות אחרי שלוש-ארבע שנות הוראה. לנושא הזה כולו אין כל קשר לתביעות האוצר, לחוזים האישיים ולחיסול מוסד הקביעות. הבעיה הגדולה היא רק איך להבטיח שהשיפוט יהיה הוגן ולא אמצעי שליטה או תוצאה של נפוטיזם. אך זו כבר שאלה אחרת לגמרי.

אפשר לטפח את המצוינות ולעקור את הבינוניות, לעזור בשיפור המערכת ובהעלאת הרמה, בלי להרוס באותה הזדמנות גם את מה שעומד על תילו. בתחום זה, כמו בחיי הציבור בכלל, המבחן הוא

כּוּשֵׁר מִנְהִיגוֹת: יֵשׁ לִקְוֹת שֶׁהַמּוֹעֵצָה לְהַשְׁכִּילָה גְבוּהָה הַחֲדָשָׁה שֶׁתִּקְיָם
שֶׁרֶת הַחִינּוּךְ וְכֵן וְהוּוֹעֵדָה לְתַכְנֹן וּלְתַקְצוֹב בְּהֶרֶכֶב שׁוֹנָה יַחֲזְרוּ לְתַפְקֵד
כְּמוֹ בִּימֵי טְרוֹם הַחֹרֶבֶן שֶׁהוֹתִירָה אַחֲרֶיהָ הַשְׂרָה הַקּוֹדֶמֶת.

כל הזכויות שמורות, "הארץ" ©

סגור חלון